

AZƏRBAYCAN HÜQUQ ELMINİN KAMIL BƏLƏDÇİSİ

Bu günlərdə 100 yaşını qeyd etdiyimiz Bakı Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinin dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi kafedrasının müdiri, hüquq elmləri doktoru, professor, AMEA-nın müxbir üzvü, Azərbaycanın Əməkdar hüquqşünası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdçüsü Məsumə Fazil qızı Məlikova özünün 9-cu onilliyini qarşılayır. Bütün həmkarları, yetirmələri, tələbələri bünyəyə öz arzusu və istəklərini bildirir, sonsuz hörmət və rəğbətini ifadə edirlər. Bu məqamda hüquq elmini yüksək səviyyədə təmsil edən, Azərbaycan miqyasında hüquqşünaslığın bir ixtisas kimi formalaşmasının bünövrəsini qoyanlardan biri, bu sahədə özünün elmi məktəbini yaradan və inkişaf etdirən Məsumə Məlikova haqqında onun xarakterinin cizgiləri fərqində fikirlərimizi ictimaiyyətimizlə bölüşmək istərdik.

Zəhmətkeş bir ailədə dünyaya göz açmış və tərbiyə almış Məsumə Məlikova uşaqlıq və yeniyetməlik dövründən başlayaraq zəhmətsevərliyin mahiyyətini dərk etmiş, bunu ömrünün bütün pillələrində öz əməlləri ilə sübuta yetirmişdir. Bu gün də professor hər hansı bir elmi yazısına başlayarkən, elmi işlərə rəy verərkən, elmi rəhbəri olduğu doktorant və dissertantlarının işlərinin hər bir cümləsini, hər bir fikrini diqqətlə nəzərdən keçirir, özünəməxsus tələbkarlıqla elmi fikirlərin düzgünlüyünə, dolğunluğuna həssaslıqla yanaşır, nəticə etibarilə dolğun məzmunlu, keyfiyyətli tədqiqatların ərsəyə gətirilməsinə özünün layiqli töhfəsini verir. Bu böyük alim və pedaqoq öz həmkarları və çoxsaylı yetirmələri ilə münasibətlərdə ziyalılığı və alicənablığı ilə çoxlarına örnək ola biləcək davranış etikasını sərgiləyir.

Görkəmli alimin həyat və yaradıcılığına nəzər saldıqda bir insan ömrünə sığmayacaq qədər fəaliyyət nümunələrini və nailiyyətləri görmək olar. Onun ömür tutumu yaşadığı illərin sayı ilə deyil, mənə və məzmununa, elm dünyasına verdiyi töhfəyə, yaşam tərzinin rəngarəngliyinə və dolğunluğuna görə dəyərləndirilə bilər. Məsumə Məlikova 1952-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin (o zaman Azərbaycan Dövlət Universiteti) hüquq fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirdikdən sonra elmə münasibətdə şəxsi səyini, bilik və bacarığını, habelə elmi-pedaqoji fəaliyyətə həvəsini nəzərə alan fakültə rəhbərliyi onu dövlət hüququ kafedrasında müəllim vəzifəsində saxlamışdır. 1953-cü ildə ADU-nun aspiranturasına daxil olmuş və tədqiqat işində şəxsi istedadını nəzərə alan universitet rəhbərliyi elmi işini davam etdirmək üçün 1954-cü ildə onu M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin aspiranturasına ezam etmişdir. Təhsilini bitirdikdən sonra MDU-da 1958-ci ildə namizədlik, 1973-cü ildə isə doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etmişdir. Lakin elmi və pedaqoji fəaliyyətini təhsil aldığı doğma universitetlə bağlamış, burada müəllimdən kafedra müdiriyyəndək böyük bir yol keçmişdir. Məsumə xanım Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi kafedrasının yarandığı ilk gündən—1968-ci ildən indiyədək həmin kafedranın müdürüdür. 1974-cü ildə professor elmi rütbəsini almış, 1989-cu ildə isə Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü seçilmiş ilk hüquqşünas qadın alimimizdir.

M.Məlikova 69 illik elmi-pedaqoji fəaliyyəti ərzində yüksəkixtisaslı mütəxəssis, ölkədə və ondan kənarında monoqrafiyalar, dərsliklər, kitablar, çoxsaylı elmi məqalələr müəllifi kimi tanınmışdır. Onun elmi əsərlərinin sayı 200-dən artıqdır.

Professorun elmi fəaliyyəti hüquqşünaslığın müxtəlif sahələrinin, xüsusən də ümum-nəzəri və tarixi-hüquqi elmlərlə bağlı sahələrinin - dövlət və hüquq nəzəriyyəsinin, siyasi və hüquqi təlimlər tarixinin, ümumi dövlət və hüquq tarixinin, konstitusiyaya hüququnun aktual problemlərini tədqiqini əhatə edir. Azərbaycanın siyasi və hüquqi təlimlər tarixinin tədqiqi və öyrənilməsi üzrə məktəbin banisi olmaqla, Məsumə xanım hüquqşünaslıqda yeni bir istiqamətin bünövrəsini yaratmışdır.

Daim elmi axtarışlarda olan alim siyasi və hüquqi təlimlər tarixi elmində ilk dəfə olaraq təbii tədqiqat metodunu tətbiq etmiş və bu metoddan istifadə edərək həmin vaxtadək

tədqiq edilməmiş "Avesta"-da (o cümlədən maarifçiliyin ən erkən köklərini), "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunda ictimai-siyasi ideyaların, XIX-XX əsrin başlanğıcında görkəmli Azərbaycan maarifçilərinin siyasi və hüquqi ideyalarının, sosial tərəqqi, dövlətin, hüququn və şəxsiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi, hüquq institutları probleminin ilk tədqiqini aparmışdır. Azərbaycanda maarifçilik ideologiyasının təşəkkülü, eləcə də ən qədim dövrlərdən (zərdüştlik dövründən, "Avesta"-dan) XX əsrin başlanğıcına-dək olan zaman ərzində maarifçiliyin dövrəşdirilməsi konsepsiyasının elmi cəhətdən ilk dəfə əsaslandırılması professor M.Məlikovanın elmi xidmətlərinə məxsusdur.

Azərbaycanın hüduqlarından kənarında çoxcildlik monoqrafik tədqiqatların aparılmasına cəlb edilməsi, Moskvada nəşr edilmiş dərslik, dərs vəsaitləri və monoqrafik toplularda onun tərəfindən yazılmış və nəinki Azərbaycanın, həmçinin Qafqaz xalqlarının, Orta Asiya və Ərəb Şərqi ölkələri mütəfəkkirlərinin siyasi və hüquqi görüşlərinin tədqiqini əhatə edən fəsillərin əks etdirilməsi məhsuldar alimin çoxşaxəli elmi fəaliyyətinin ən uğurlu istiqamətlərindəndir. M.Məlikova baş redaktor qismində ölkəmizdə ilk dəfə olaraq 1991-ci ildə nəşr edilmiş "Hüquq ensiklopedik lüğəti"-nin tərtib edilməsində böyük müəlliflər kollektivinə rəhbərlik etmişdir. O, həm də bu lüğətdə 80-dən artıq elmi məqalənin müəllifidir. Məsumə xanımın və onun rəhbərlik etdiyi məktəbin elmi tədqiqatları ölkəmizdə hüquq üzrə təhsilin tədris planına ilk dəfə "Azərbaycanın siyasi və hüquqi təlimlər tarixi", "Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi", "Müsləman hüququnun əsasları" fənlərinin daxil edilməsi üçün baza yaratmışdır.

Professor M.Məlikova tərəfindən ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilində "Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi" (1979 və 1988-ci illərdə), bu kitabın son nəşri olan "Hüquq nəzəriyyəsi" (2019), "Azərbaycanın siyasi-hüquqi nəzəriyyələri tarixi" (1984, həmmüəlliflərlə) və "Xarici ölkələrin dövlət və hüquq tarixi" (qədim və orta əsrlər, 1997-ci ildə, yenidən işlənmiş, düzəliş və əlavələrlə II nəşri, Bakı, 2005, həmmüəlliflərlə), "Müasir dövlət və hüquq tarixi" (həmmüəlliflərlə, Bakı, 2003-cü il), "Qədim dövrlərdə və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanın dövlət və hüququ" (2001, həmmüəlliflərlə), "Qafqaz xalqlarının hüquq abidələrinin antologiyası. Azərbaycanın hüquq abidələri"-nin 2 cildi (2014, 2017, həmmüəlliflərlə) və s. kimi dərslik, dərs vəsaitləri və elmi məcmuələr nəşr edilmişdir. Hazırda onun rəhbərliyi və müəllifliyi ilə magistr pilləsində təhsil alanlar üçün "Müqayisəli hüquqşünaslıq" adlı dərs vəsaiti hazırlanır.

Məsumə xanım bir sıra monoqrafiya, dərslik və kitabların, habelə məcmuələrin elmi redaktorudur. Bununla yanaşı, o həm ölkə daxilində, həm də ölkə hüduqlarından kənarında, xüsusən də Moskvada nəşr olunan bir sıra hüquq jurnallarının redaksiya şuralarının üzvü, "Bakı Universitetinin Xəbərləri" jurnalının sosial-siyasi elmlər seriyası üzrə redaktor, Azərbaycan MEA-nın ictimai elmlər bölməsinin redaksiya nəşriyyat şurasının üzvüdür. Professor yalnız Azərbaycan deyil, həm də xarici ölkələr (İordaniya, Suriya, Vyetnam, Fələstin) üçün yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir. Onun elmi rəhbərliyi altında çoxsaylı namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müvəffəqiyyətlə müdafiə edilmiş və bu fəaliyyət hazırda da davam etdirilir. Ölkə qanunvericiliyinin işlənilməsində və təkmilləşdirilməsində mühüm xidmətləri olan Məsumə xanım son iki Azərbaycan Konstitusiyalarının hazırlanması üzrə komissiyaların üzvü olmuşdur. Ölkəmizdə və onun hüduqlarından kənarında keçirilən elmi konfrans və simpoziumlarda Azərbaycan hüquq elmini ləyaqətlə təmsil edən Məsumə xanımın elmi məruzələri irəli sürülmüş problem səciyyəli məsələlərin həlli baxımından yeniliyi və elmi dərinliyi ilə seçilmiş və hüquq ictimaiyyəti tərəfindən həmişə böyük maraqla qarşılanmışdır.

Professor M.Məlikova həm də zəmanəsinin görkəmli ictimai və siyasi xadimi kimi tanınmışdır. Hələ keçmiş SSRİ dövründən Sov.İKP MK-nın üzvü və partiyanın XXVIII qurultayının nümayəndəsi olduğu zaman müasirləri Məsumə xanımın dərin vətənpərvərliyinin və öz xalqının ləyaqətli qızı olduğunun şahidi olmuşdur. Ölkənin ən yüksək tribunasından o, Ermənistanın ərazi bütövlüyümüzə təcavüzünü pisləmiş, Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının qorunmasını və ərazi bütövlüyünün təmin olunmasını tələb etmişdir. Respublikanın həmin keşməkeşli və ağır günlərində Qarabağ - Xankəndiyə səfər edən nümayəndə heyətinin tərkibində yeganə qadın olan Məsumə xanım rus əsgərləri qarşısında çıxış edərək yenidən alovlanan münaqişənin mahiyyətini bir hüquqşünas məharəti ilə onlara izah etmiş, Azərbaycan haqq işini müdafiə etməyə çağırmış, əsl vətəndaş və millət təəs-

sübkeşi olduğunu bu çıxışında bir daha sübut etmişdir. Məsumə xanım hələ İttifaq dövləti dövründə sovet ictimai elmlər Assosiasiyası icraiyyə komitəsinin, SSRİ Təhsil Nazirliyi yanında hüquq elmləri üzrə tədris-metodiki şurasının üzvü, Azərbaycan SSR Təhsil Nazirliyinin elmi-metodik şurasının elmi katibi, Respublika AAK-ın yarandığı gündən 1998-ci ilə-dək onun iqtisadi, fəlsəfə və hüquqi elmlər üzrə Ekspert Komissiyasının sədri olmuş, hazırda BDU-nun Böyük Elmi Şurasının, hüquq fakültəsinin nəzdindəki Dissertasiya Şurasının, Respublika Ali Məhkəməsinin Elmi-Məsləhət Şurasının və bir sıra ictimai təşkilatların üzvüdür.

Məsumə xanımın elmin və təhsilin inkişafı istiqamətində Vətən və millət qarşısındakı xidmətləri layiqincə qiymətləndirilmişdir. O, "Azərbaycan SSR Əməkdar hüquqşünası" fəxri adını almış, "Şərəf Nişanı" və "Şöhrət" ordenləri ilə, "Əmək veterani" medalı ilə, çoxsaylı fəxri fərmanlar, o cümlədən Təhsil Nazirliyinin və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının fəxri fərmanları ilə təltif olunmuş, uzunmüddətli səmərəli elmi və tədris fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdünə layiq görülmüşdür.

Ətrafında baş verən bütün hadisələrə diqqətlə yanaşan və onlara düzgün qiymət verməyi bacaran, elmi mübahisələrdə həmişə özünün tutarlı və əsaslandırılmış mövqeyi, prinsipliliyi və obyektivliyi ilə seçilən, iş yoldaşlarından tutmuş tələbələrində hamıya həssas və qayğıkeş münasibəti ilə hər kəsin dərin hörmət və məhəbbətini qazanmış Məsumə xanım ailəsində nəci bəyliklərə malik bir Şərq qadını, qəlbi bahar nəfəli ana, mehriban nənə kimi örnəkdir. Məsumə xanımın mərhum həyat yoldaşı, respublikanın tanınmış, sayılıb-seçilən hüquqşünaslarından biri, Əməkdar hüquqşünas, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin üzvü olmuş, özünün geniş erudisiyası, mahir hüquqşünas fəhmi ilə çoxlarını heyretə qoyan Sabir Rəzaqovun xatirəsi nəinki öz ailəsində, habelə bütün onu tanıyanların qəlbində bütöv bir şəxsiyyət, pak və prinsiplial bir insan kimi yaşayır.

Məsumə xanımın hər iki övladı onun peşəsinin layiqli davamçılarıdır. Oğlu Çingiz Rəzaqov 1972-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsini bitirdikdən sonra uzun illər ərzində daxili işlər və prokurorluq orqanlarında xidmət etmişdir. Qızı Lələ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsində baş məsləhətçi vəzifəsində çalışır. Məsumə xanımın nəvəsi - Emin BDU-nun tətbiqi riyaziyyat fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş, magistratura təhsilini Almaniyada davam etdirmiş və hazırda həmin ölkədə fəaliyyət göstərən böyük bir şirkətin aparıcı mütəxəssisi kimi çalışır. Digər nəvəsi - Cəmilə isə nənə və babasının peşə yolunu davam etdirmiş və hazırda hüquqşünas kimi fəaliyyət göstərir.

Məsumə xanım öz elmi ilə, yaradıcılığı ilə, yetirmələrinə göstərdiyi qayğı və doğma münasibəti ilə bütün hüquq ictimaiyyətinin sevimlisinə və iftixarına çevrilmişdir. Öz yetirmələrindən heç zaman biliyini və əməyini əsirgəməyən bu müdrik insan gənc nəslin bitib-tükənməyən bilik xəzinəsinə, elm dünyasına istiqamətlənməsində kamil bələdçi qismində çıxış edir. Müdriklərdən birinin dediyi kimi, elmdə hamar yol yoxdur və ancaq o adam elmin parlaq zirvələrinə çata bilər ki, yorulmadan qorxmayıb, onun daşlı-kəsəkli ciğirləri ilə özünə yol açsın. Məsumə xanım hüquqşünaslıq elminin parlaq zirvəsinə çatmış bir alimdir. O, indi də yorulmaq bilmədən axtarışlar aparır və hüquq elmində özünün yaratdığı məktəbi inkişaf etdirməyə, yeni əsərlər yaratmağa, davamçılarını yetişdirməyə, istedadlı gənclərin elmə cəlb olunması və onların əsl alim kimi yetişmələri yolunda fəaliyyəti bu gün də böyük səylə və müvəffəqiyyətlə davam etdirir. Xüsusən də bu yaxınlarda alimin çapdan çıxmış və nəinki tələbələrini, habelə, hüquqşünas-tədqiqatçıların böyük maraqla qarşıladığı "Hüquq nəzəriyyəsi" kitabı özünün elmi tutumluluğu, hüquqi anlayış və kateqoriyaların lakonik ifadəsi, nəzəri məsələlərin praktiki nümunələrlə illüstrasiyası, elmə yeni gətirilən və müasir dövrdə aktualıq kəsb edən bir çox mövzuların əhatəliliyi və dərinliyi ilə fərqlənir.

Ömrünün 90-cı payızının barınbəhrəsini yığmaqda olan Məsumə xanıma kollektivimizin bütün üzvləri adından bu məqalə vasitəsilə şərəfli və səmərəli fəaliyyətində uğurlar diləməklə yanaşı, ömrünün kamillik çağının bəhrələrini daha uzun illər sağlqla görməyi, insanlara yenə də gərəkli olmağı, hər yerdə arzulanan dəyərli şəxsiyyət və yaradıcı bir insan kimi qiymətli əməlləri ilə daim zirvədə qərarlaşmağı arzulayırıq.

Təranə ZEYNALOVA,
Elbəy NƏBİYEV,
Xəyyam İSMAYILOV,
Bakı Dövlət Universitetinin
dövlət və hüquqşünaslıq kafedrasının əməkdaşları.